

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN BOĞAZLARDA ÜS VE TOPRAK TALEPLERİ

25 Nisan 2022

Yıldırım Koç

1945 yılında Türkiye'nin dış ilişkilerinde ve Türkiye tarihinde bir dönüm noktası yaşandı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle ilişkileri büyük bir darbe yedi. Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazlar'da ortak üs kurulmasını ve Kars ile Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini talep etti. Türkiye'nin 1946 yılında başlayan Soğuk Savaş'ta, bazı ülkeler gibi tarafsız kalmak yerine açık bir biçimde ABD tarafında yer almasında en önemli nedenlerden biri, Sovyetler Birliği'nin bu yanlış politikaları oldu. Bu sorun Türkiye'de sosyalist hareketi ve işçi hareketini de doğrudan etkiledi.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde sorunlar 1943 yılında başladı.

Sovyetler Birliği'ne bağlı olarak çalışan Türkiye Komünist Partisi, 1936 yılında Komünist Enternasyonal'den gelen talimat üzerine çalışmalarını durdurmuştu. Ancak TKP illegal çalışmalarına 1943 yılında yeniden başladı. 1944 yılında TKP Davası ve 1945 yılında İleri Gençler Birliği davası açıldı. (Rasih Nuri İleri, **1944 TKP Davası**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003; R. N. İleri, **1945 İGB Davası**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2003)

İkinci olumsuz gelişme, savaş sırasında İran'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş olan kuzey bölgelerinde Sovyetler'in desteğiyle oluşturulan Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ydı. Mehabad Kürt Cumhuriyeti 22 Ocak 1946 tarihinde kuruldu. Kızıl Ordu'nun İran'dan ayrılması sonrasında İran ordusu Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin silahlı güçlerini yendi ve 31 Mart 1947'de hareketin önderleri idam edildi. Mehabad yöneticilerinden Molla Mustafa Barzani 1947 yılında Sovyetler Birliği'ne sığındı ve 11 yıl 4 ay süreyle Sovyetler Birliği'nde kaldı. Sovyetler Birliği, Türkiye ve Ortadoğu politikalarında ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinden yararlanmaya çalıştı. Bu durum Türkiye açısından diğer bir kaygı nedeni oluşturdu.

Sovyetler Birliği, çeşitli nedenlerle, Türkiye'yle 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 1945 yılında yenilenebilmesi için bazı talepler gündeme getirdi. Bu taleplerin gündeme getirildiğinin kanıtlarından biri, 1953 yılında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen bir notada, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den herhangi bir talebinin olmadığı ifade edilmesidir.

Türkiye'de bazı kişilerin gerçek dışı olduğunu ileri sürdüğü taleplerin varlığı konusunda en güvenilir belgeler, Sovyetler Birliği kaynaklarıdır.

Sovyetler Birliği'nin resmi yayınevi olan Progress Publishers tarafından Moskova'da 1974 yılında yayımlanan **Sovyet Dış Politikası Tarihi, 1945-1970** kitabında Sovyetler Birliği'nin 1953 yılında Türkiye'ye verdiği nota şöyle anlatılmaktadır:

"Sovyet Hükümeti adına 30 Mayıs 1953'te Türk Büyükelçisi'ne aşağıdaki nota verilmiştir:

'İyi komşuluk ilişkilerini korumak ve barış ve güvenliği güçlendirmek amacıyla Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün bulmuşlardır. Boğazlar sorununa ilişkin olarak da Sovyet Hükümeti görüşünü yeniden gözden geçirmiştir ve SSCB'nin Boğazlar yönünden güvenliğinin SSCB ve Türkiye açısından eşit şekilde kabul edilecek koşullarla sağlanabileceğini düşünmektedir. Sovyet Hükümeti bu nedenle kayda geçirmektedir ki Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde herhangi bir toprak talebi yoktur.'
(**History of Soviet Foreign Policy, 1945-1970**, ed. B. Ponomaryov, A. Gromyko, V. Khvostov, Progress Publishers, Moscow, 1974, s.279-280)

Bu belgede, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin parçası olan "Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri"nin "Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün buldukları" açıkça belirtiliyordu. Boğazlar konusunda 7 Ağustos 1946 ve 24 Eylül 1946 tarihli Sovyetler Birliği notalarında yer alan Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin "boğazların müdafaasını müşterek vasıtalarile temin ederler" talebi de geri çekiliyordu.

Bilal Şen, eski TKP'nin üyesiydi. 1945 İleri Gençler Birliği ve 1951-1952 TKP tevkifatlarında hüküm giydi. 1957 yılında itibaren Bulgaristan'da TKP'nin Bizim Radyo'sunda çalıştı. 1965 yılında TKP'deki görevlerine son verildi. 1973 yılında TKP'nin atılım döneminde TKP'de yeniden görev aldı.

Bilal Şen, 2000 yılında yayımlanan "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin" başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs talebini anlatmaktadır.

Bilal Şen, ayrıca, "Arhiv Vneşhey Plitiki Rossiyskoy Federatsii, Çernomorstie Prolive, Sbornik Dokumentov, 1917-1946, M., 1947, c.160" kaynağına dayanarak, Türk büyükelçisi Selim Sarper'le ilgili şöyle yazmaktadır: "Molotov'un İngiliz temsilcisine verdiği 20 Temmuz 1945 tarihli cevabı notaya göre, bu görüşmede Türk temsilcisine 'benzer bir anlaşma, ancak Boğazlar sorunundan başka, 1921 yılında Sovyetler Birliği'nden gasp edilip Türkiye'ye katılan topraklar sorununun çözümü koşulu ile düşünülebilir' demiştir."

Bilal Şen, "Novey Mir, no 5, 1991, s.198" kaynağına dayanarak da şunları yazmaktadır: "Karşılıklı nota alışverişlerine son verilince taraflar, Boğazlar Konferansı toplama düşüncesini bir tarafa bırakmışlardır. Bundan sonra Stalin diplomatik arenadaki çabalarını başka alana aktarmıştır. Bunun bir örneği, '...Boğazlar bölgesinde askersel üs ve Ermeni ve Gürcü topraklarının geri verilmesi istekleriyle Sovyet, Ermeni ve Gürcü hareketini organize etmesi'dir." (Bilal Şen, "Sovyet Kaynaklarında Boğazlar ve Stalin", **Tarih ve Toplum**, Aralık 2000, s.13-18)

1940'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Mihayloviç Molotov'du. Feliks Çuyev, Molotov'un dostuydu ve 1969-1986 döneminde Molotov'la, her biri 4-5 saat süren 140 görüşme yaptı ve bu görüşmeleri kayda geçirdi.

Görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlar konusu da gündeme geldi.

Yordam Kitap tarafından yayımlanan **Molotov Anlatıyor** kitabında Molotov'un bu konularda anlattıkları, talepler konusundaki kuşkuları tümüyle ortadan kaldıracı niteliktedir. (Feliks Çuyev, **Molotov Anlatıyor, Stalin'in Sağkoluyla Yapılan 140 Görüşme**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s.104-106)

Bu konuya ilişkin bölümler aşağıda sunulmaktadır (parantez içindeki tarih, görüşmenin yapıldığı günü göstermektedir):

"Savaşın bitiminde Türklerden Çanakkale'nin kontrolünü bize bırakmalarını talep ettik. Buna yanaşmadılar, müttefiklerimiz de desteklemedi. Bizim hatamız bu oldu. Bizim fikrimize göre Stalin her şeyi meşruiyet çerçevesinde, BM çizgisinde yapmak istiyordu. Donanmalarımız oraya vardığında İngilizler çoktan orada gardlarını almış durumdaydılar. Orada bir beceriksizliğimiz oldu. (31.07.1972; 15.08.1975)"

"Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama bana verilmiş olan görevi başarmam gerekiyordu. 1945'te, savaş bitince, bu sorunu masaya getirdim: Boğazlar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin koruması altında olmalıydı. Bu yersiz ve gerçekleştirilmesi imkânsız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar yaptı. Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenlemeyi önerdik. Ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordum. Aslında bu bizim yapmış olduğumuz bir hata." (24.07.1978)

"Türk toprakları üstünde hak talebimiz vardı. Konuyu Gürcü bilim adamları ortaya attılar. Hem de beceriksizce. Boğazları, Türklerle birlikte korumak. (...) Karadeniz'den bir çıkış kapısı! Bu başarısız oldu. Çanakkale'ye girebilseydik her şey farklı olurdu." (28.08.1982)

"Çanakkale! Stalin: 'Haydi! Bastır! Ortaklaşa egemenlik teklif et' diyordu; ben: 'Bunu kabul etmeyecekler!' (...) 'Sen gene de ısrar et!'" (30.09.1981)

"Boğazlar sorununu da halletmek gerekiyordu. Neyse ki zamanında vazgeçmişiz yoksa bu bize karşı saldırgan ortak bir koalisyona dönüşebilirdi. (...) Ek olarak Batum'a sınır bir bölgeyi de talep ettik çünkü bu Türk toprağında eskiden Gürcüler yaşıyordu. Azeriler İran'ın Azeri kısmını almak istiyorlardı. Gürcüler de Türkiye'nin Gürcü bölgesini. Ağrı'yı da Ermenilere vermek istiyorduk. O dönemde bu tür toprak talepleriyle ortaya çıkmak zordu. Geçmişte Çar yönetimi

Rusya sınırındaki topraklara el koymuştu. Bizim çok dikkatli davranmamız gerekiyordu ama her şeyden önce bu yönetimlerin de gözünü korkutmamız lazımdı.” (21.10.1982) (Çuyev, 2007)

Bu konuda diğer bir belge, dönemin Çankaya Özel Kalem Müdürü Haldun Derin’in aktarımıyla, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Sovyetler Birliği’nin taleplerini anlattığı metindir. (Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalem Anımsarken, 1933-1951**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.186-188)

Diğer etmenlerin yanı sıra, Sovyetler Birliği’nin bu taleplerinin de etkisiyle, Türkiye, dış politikasında köklü bir değişikliğe giderek, ABD önderliğindeki saflaşmaya katıldı ve 1962 yılına kadar katı bir anti-Sovyet çizgi benimsedi. Devletin iç politikasında da benzer değişiklikler yapıldı; antikomünist strateji çerçevesinde İslamcı güçlerin gelişmesinin önündeki engeller kaldırıldı; kontrol altında bir sendikacılık hareketi geliştirilmeye çalışıldı. Sovyetler Birliği’nin ve Stalin’in bu büyük hatası dikkate alınmadan, 1945 yılından itibaren Türkiye’deki politika değişikliği anlaşılabilir.